

Тема 15. Українські землі у складі російської імперії в другій половині XIX ст.

Реформи 60-70-х рр. XIX ст. у Російській імперії

Причини реформ: криза феодално-кріпосницьких відносин; відставання економіки Росії від країн Європи; поразка Росії в Кримській війні (1853-1856 рр.); смерть імператора Миколи I і прихід до влади в Росії молодого та перспективного правителя Олександра II.

Скасування кріпацтва (селянська реформа, земельна реформа, аграрна реформа): 19 лютого 1861 р. російський імператор Олександр II проголосив Маніфестом скасування кріпацтва в Росії; скасовано особисту залежність селян від поміщика; земля передавалася селянським общинам за викуп. 20% поміщику сплачували селяни, решту платила держава. Селяни мали погасити борг державі протягом 49 років; до укладання викупної угоди селяни мусили виконувати повинності поміщику, мали статус тимчасовозобов'язаних; більшість землі залишилася в руках поміщиків.

Земська реформа (реформа місцевого самоврядування) 1864 р.: у повітах та губерніях обиралися земські управи (земства) – місцеві органи влади, які опікувалися школами, лікарнями, культурою, благоустроєм...; до складу земств входили дворяни, буржуазія, селяни; на Правобережжі земська реформа була впроваджена 1911 р., оскільки влада побоювалася польського визвольного руху.

Реформа міського самоврядування 1870 р.: у містах обиралися міські думи, що опікувалися проблемами міського благоустрою.

Судова реформа 1864 р.: запроваджено безстановий, незалежний від влади суд; судові засідання були публічними; судочинство відбувалося на змагальній основі: прокурор – адвокат; уведено суд присяжних.

Освітня реформа 1864 р.: уведено єдину систему початкової освіти; створену мережу класичних гімназій та реальних училищ (давали робітничу спеціальність); відновлено автономію університетів.

Військова реформа 1862 – 1874 рр.: у 1874 р. запроваджено загальну військову повинність чоловіків з 20 р., які не належали до дворянського стану; служба скорочувалася до 6-7 років, особи з вищою освітою служили менше; армія переозброювалася за новітніми технологіями, створено паровий флот.

Результати і наслідки реформ: реформи заклали підґрунтя для переходу від феодальних відносин до капіталістичних; сприяли швидкому економічному піднесенню Росії.

Економічний розвиток Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.

Сільське господарство: розвиток товарних відносин, майнове розшарування селянства, розвиток поміщицького підприємництва за спеціалізацією районів (Південна Україна – зернове господарство, Правобережжя – вирощування цукрових буряків та технічних культур), запровадження удосконалених знарядь праці та машин, поширення вільнонайманої праці.

Промисловість: 60-70 рр. XIX ст. – прискорення промислового перевороту, значне економічне піднесення; широке промислове будівництво на Півдні України; поділ України на промислово розвинений Південно-Схід та аграрний Північно-Західний райони; активний розвиток важкої промисловості: вугільна, металургійна, машинобудівна, металообробна (Україна стає головною вугільно-металургійною базою Росії); активне будівництво залізниць (перша українська залізниця 1865 р. з'єднала Балту й Одесу); переважання іноземного капіталу: Франція, Бельгія, Німеччина; найвідоміші українські підприємці - Терещенки, Харитоненки, Яхненки, Алчевські - в основному володіли підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції.

Соціальні зміни: завершився процес формування станів найманих робітників (пролетаріат) та буржуазії; активна урбанізація (процес збільшення населення міст).

Національна політика царизму щодо України

1. Офіційна російська влада заперечувала існування окремого українського народу, української культури, мови тощо.

2. 1863 р. – видання таємного Валуєвського циркуляра (автор – міністр внутрішніх справ П. Валуєв), у якому заявлено, що української (малоруської) мови не було, не має і не може бути; призупинено видання шкільних і релігійних видань українською мовою.

3. 1876 р. – видання Емського указу російським імператором Олександром II, який заборонив друкувати книги українською; ставити українські театральні вистави; викладати українською; перекладати українською; ввозити українську літературу...

Російський суспільно-політичний рух в Україні

70-80-ті рр. XIX ст. – діяльність народників («чайковці», «Земля і воля»), метою яких було розбудова на основі селянських общин соціалістичного суспільства (справедливого суспільства рівних людей). Народники поширювали свої ідеї

«ходіння в народ». Народницькі організації в Україні: «Чайковці», «Київська комуна» (1873 р., Київ), «Південні бунтарі» (1875 р., Одеса). 1877 р. – «Чигиринська змова» – спроба народників підняти селянське повстання під Чигирином, але невдало. Очолив змову Я. Стефанович

У 1881 р. народники вбили імператора Олександра II. На початку 80-х рр. XIX ст. народницькі організації були розгромлені владою.

Польський визвольний рух в Україні

У 1863-1864 рр. відбулося польське повстання проти Російського панування. Масової підтримки в Україні повстання не отримало.

Національне відродження кримськотатарського народу

Національне відродження кримськотатарського народу у другій половині XIX століття пов'язано із ім'ям **Ісмаїла Гаспринського**.

Ісмаїл Гаспринський – відомий татарський культурний і політичний діяч. Заклав основи сучасної турецької мови. Виступав за активну ісламську модернізацію і був критиком консервативного традиційного ісламу. Гаспринський почав видавати першу кримськотатарську газету «Терджиман» («Перекладач»). Він також розробив нову методику шкільної освіти, завдяки чому сформувалася нова генерація кримськотатарської інтелігенції.

Український культурно-просвітницький та визвольний рух

Рух хлопоманів. Хлопомани – частина українських і польських (з українським корінням) студентів Київського університету, які присвятили себе дослідженню української культури. Очолив гурток хлопоманів В.Антонович. Хлопомани ходили по селах і збирали український фольклор. Поляки зневажливо називали їх хлопами (неосвіченими простолюдинами), звідси і походить назва - хлопомани.

У 50-60-ті рр. XIX ст. починається становлення громадівського руху. **Громади** – напівлегальні непартійні об'єднання української інтелігенції, що займалися культурно-просвітницькою діяльністю. **Перша громада** заснована в Петербурзі в 1859 р. Учасники: В.Білозерський, М.Костомаров, Т.Шевченко. Видавали в Петербурзі перший український журнал наддніпрянських українців «Основа» (1861 – 1862 рр.). Громадівський рух поширюється в Україні (Київ, Полтава, Одеса, Харків, Чернігів...). Найбільшою була Київська громада, яку очолив В.Антонович. Громади на деякий час припинили свою діяльність після видання Валуєвського циркуляру у 1863 р.

70-ті рр. XIX ст. – відродження громадівського руху. За ініціативи В.Антоновича відновлює свою діяльність Київська громада, яка отримала назву Стара громада,

яка у 1873 р. засновує Історичне товариство Нестора-літописця та Південно-Західний відділ Російського географічного товариства на чолі з Г.Галаганом. До складу відділу також входив автор слів українського гімну П.Чубинський. Емський указ 1876 р. Олександра II заборонив громади і закрив Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Громади переходять на нелегальну основу.

У 70-80-х рр. XIX ст. активізує свою діяльність українська молодь. Молоді громади відходять від культурно-освітньої діяльності й ставлять собі за мету політичну боротьбу за соціалістичні ідеї та ідеї незалежності чи автономії України. Видатні члени Київської громади: М.Драгоманов, Ф.Вовк, О.Потебня, О. Кониський.

М.Драгоманов – український учений та політичний діяч XIX ст., один з організаторів «Старої громади» в Києві. Пізніше бере участь і в молодих громадах. Емігрував до Женеви (Швейцарія), де видавав журнал «Громада». Відстоював соціалістичні ідеї. Майбутнє України вбачав у якості автономії в межах демократичної Російської федерації.

Олександр Кониський – український перекладач, письменник, поет. Брав участь у діяльності Київської громади, організовував недільні школи. Співорганізатор Літературного товариства імені Тараса Шевченка, а також допомагав В. Антоновичу створити всеукраїнську політичну організацію. Автор першої ґрунтовної біографії Т. Шевченка, автор гімну «Молитва за Україну».

У 1891-1893 рр. – діяльність таємної організації «Братство тарасівців» (І.Липа, М.Міхновський, В.Шебет), яка ставила за мету здобуття державної незалежності України. «Братство тарасівців» виникло під час відзначення дня народження Т.Шевченка.